

פולמוס הקוסמופוליטיות

כמעט עשור חלף מאז פורסם התרגום הראשון של אולריך בק לעברית, *עולם חדש יפה* (אף הוא בספריית אדום כהה). בספר הנוכחי, השני שיוצא לאור מפרי עטו של בק בעברית, קובצו הרצאות, מאמרים ופרקים מספרים שפורסמו במהלך שנות האלפיים והם מדגימים את התפתחות מחשבתו של בק בעשור הראשון לאלף השלישי. בייחוד ניתן לראות בהם את גלגוליהם העכשוויים של רעיונותיו הקודמים על אודות חברת הסיכון ו"המודרניות השנייה"¹, ואת הבשלת החשיבה שלו על ההשלכות שיש (ושראו שיהיו) לכך שאנו חיים בעידן שהוא כבר קוסמופוליטי. אם בעשור הקודם (*ובעולם חדש יפה*) עסק בק בחברה האזרחית החדשה, במודרניות השנייה ובטראנס-לאומיות, הרי שבכרך זה קושר בק בין התפתחויות אלה סביב הציר התמאטי החדש של הקוסמופוליטיות ועוסק בו באופן ישיר ומפורש. המאמץ האינטלקטואלי שמשקיע בק

1. "המודרניות השנייה" הוא מושג שטבע בק, והוא מתאר את העידן בו אנו מצויים מבחינה היסטורית, אך גם את הכיוון הראוי שנתקדם ונשאף אליו. במונחים רבים מושג זה מטרים את רעיון הקוסמופוליטיות מאחר וגם הוא מתאר את התהליך של קריסת הסדר הלאומי, הן מבחינה תיאורית והן מבחינה נורמטיבית. במודרניות השנייה, טוען בק, מתחלפות יחידות ההתייחסות הבסיסיות ביותר של האנשים: עבודה, משפחה, ומדינה. מושג זה מתאר את ההמשכיות בין העידן שלנו למודרניות של הנאורות, אך גם את השבר הגדול, זה שהתחולל לכאורה עם מלחמות העולם של המאה שעברה ועם הפריצות הטכנולוגיות, ואשר פעמים רבות מכונה "פוסט-מודרניות". ראו: אולריך בק, *עולם חדש יפה*, תל-אביב, 2002, 34-51.

בספר זה הוא, בין היתר, לקשור את מושג הקוסמופוליטיות לכתיבתו הקודמת ולקרוא לאורו את עבודותיו הקודמות. בק עושה זאת בסגנונו המיוחד: פוליטי ופואטי (כפי שציין נתן שניידר), אקדמי ועיתונאי, מופשט וקונקרטי, גבוה ומתוחכם אך גם עממי ונגיש.

ספר זה הוא אחד מן הראשונים שעוסק בצורה ישירה ומפורשת במושג הקוסמופוליטיות בעברית. למן שנות התשעים של המאה הקודמת מתקיים ויכוח ער סביב מושג זה. קוסמופוליטיזם מובן על פי רוב כתיאוריה פילוסופית-פוליטית שנגזרת מעקרונות הליברליזם ההומניסטי, והטוענת שהמין האנושי כולו שייך לקהילה אחת הכפופה לאותם חוקים מוסריים.² פילוסופים והוגים ליברליים וכן תיאורטיקנים של המשפט הבינלאומי החלו מקדמים רעיון זה בשלהי המאה שעברה, כדי לתאר את הכיוון בו ראוי שיתקדם הסדר העולמי החדש שהחל להתגבש לאחר מלחמת העולם השנייה, וביתר עוצמה לאחר נפילת חומת ברלין. לדידם, הופעתה של קהילה אנושית אחת וחוצת גבולות לאום היא נגזרת (כמעט) הכרחית של הליברליזם ההומניסטי, הרואה באינדיווידואל ובזכויותיו ערך עליון. קהילות – לאומיות, אתניות, דתיות ואחרות – חייבות לתפוס מקום משני בלבד (אם בכלל) ולסגת מפני המחויבות העמוקה לכבוד ולחירות שווה של כל פרט ופרט השייך למין האנושי. מחובתו של המשפט הבינלאומי לשקף הבנה זו, ועל כן יש לבטל את היחס המפלה והמעדיף שמייצרים הסדר הלאומי והתיאוריה הפוליטית של הלאומיות.

2. קוואמה אנט'וני אפייה הוא דוגמה מובהקת לאוניברסליזם מוסרי מסוג זה. גם אונורה או'ניל מגנה על גרסה, גם אם צרה יותר, של מוסריות קוסמופוליטית הנובעת מליברליזם אינדיווידואליסטי. ראו: Kwame Anthony Appiah, *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*, London, 2006; Onora O'Neill, "Bounded and Cosmopolitan Justice," *Review of International Studies*, 26 (2000): 45-60

גם הליברלים התומכים בקוסמופוליטיזם חלוקים ביניהם על משמעויותיו התיאורטיות והשלכותיו האופרטיביות: אילו חובות מוסריות נגזרות ממחויבות כלל-אנושית זו? עד כמה צריכות להיות הנורמות המשפטיות הקוסמופוליטיות קשוחות או רפות? ואילו מוסדות פוליטיים יש להקים כדי לקדם אמונה זו ולהגן עליה? בעוד שחלק מתומכי גישה זו סבורים שיש להקים ממשלה עולמית של מדינת עולם אחת (world government), אחרים דוגלים דווקא במבנה עולמי פדרטיבי שיגן, במסגרת המחויבות הקוסמופוליטית הבסיסית, גם על קיומן של קהילות וקבוצות בעלות מאפיינים פרטיקולריים.³

מאז התעורר הדיון בקוסמופוליטיות, וזכה תיאוריה זו לביקורת ולגינוי מימין ומשמאל. קהילתנים – לא רק לא-ליברלים (דוגמת קרל שמיט⁴ וואליסדר מק'ינטאיר), אלא גם ליברלים כמייקל וולצר וויל קימליקה – הם הראשונים שמותחים ביקורת חריפה על הקוסמופוליטנים כתיאוריה שמתעלמת מחשיבותן של קהילות לאומיות בחיי הפרטים, או שאינה מתייחסת לזהויות קהילתיות אלה ברצינות הראויה להן. שמרנים מן הימין מוקיעים אותה, למשל, כ"פרוטיטית" לאורח החיים שהתפתח בערים גדולות בעולם האנגלוסקסי.⁵ מן העבר השני מגנים את הקוסמופוליטיות מבקרים מן השמאל, וטוענים שהבעיה היא

3. אף שרעיון הממשלה העולמית החל עוד בשלהי המאה ה-18 (ראו את חיבורו של עמנואל קאנט "על השלום הנצחי", בתוך: עמנואל קאנט, *כתבים פוליטיים*, תל-אביב, 2010), הרעיון צבר תאוצה רק מאתיים שנים מאוחר יותר. ראו למשל את הדיון של ארצי'בוגי בדמוקרטיה קוסמופוליטית: Daniele Archibugi, *The Global Commonwealth of Citizens: Toward Cosmopolitan Democracy*, Princeton 2009.

4. Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth*, New York 2006.

5. כך, למשל, מגדיר רוג'ר סקרוטון את המונח קוסמופוליטיות במילון שלו למחשבה פוליטית, כפי שהוא מצוטט אצל ג'ימי וולדרון. ראו: "What Is Cosmopolitan?", Jeremy Waldron, *The Journal of Political Philosophy* 8 (2000): 227-243.

שכמו כל אוניברסליזם גם הקוסמופוליטיות אינה אלא קולוניאליזם חדש, הגמוניה של המערב, אתנוצנטריות מערבית הכופה את עצמה על השונה ממנה, במסווה של אוניברסליזם מיטיב. לפי ביקורת זו, קוסמופוליטיזם אינו אוניברסלי באמת אלא סגנון חיים מסוים והעדפה תרבותית ספציפית ותו לא.⁶

גם על הטענה כי קוסמופוליטיות היא סוג של אישיות, סגנון חיים או מצב מנטאלי – ולא רק תיאוריה בדבר המצב הרצוי – נמתחה ביקורת. נשמעת טענה שהקוסמופוליטן הוא "אזרח העולם" שאורח החיים שלו ונקודת המבט שלו מתעלות מעל לגבולות הלאום, וכי ניתן כבר לדבר על הופעתה של "אזרחות גלובלית". על כך מעיר למשל וולצר בסרקאזם את הדברים הבאים: "אינני אזרח העולם... אינני מודע אפילו לקיומו של עולם כזה, שאוכל להיות אזרח שלו. איש לא הציע לי בו אזרחות, או תיאר לי את הליך ההתאזרחות, או צירף אותי למבנה המוסדי של העולם, או נתן לי דין וחשבון על מנגנוני ההחלטה בו (אני מקווה שהם דמוקרטיים), או נתן לי רשימה של טובות ההנאה ושל החובות הנגזרות מאזרחות זו, או הראה לי את לוח השנה של העולם ואת החגיגות המשותפות של אזרחי העולם".⁷ מבקרים אחרים טענו אף הם כי קוסמופוליטיות אמנם אינה מייצגת מוסריות כלל-עולמית, נורמות משפטיות כלל עולמיות או אזרחות כלל עולמית, אלא שהיא שם חדש לתופעה ישנה: אימפריאליזם משפטי, כלכלי ותרבותי של המערב והצפון הגלובלי על כלל האנושות.

בק דוחה את המובנים המקובלים של המושג קוסמופוליטיות ומבחיין

6. זוהי ביקורתו של וויל קימליקה על גרמי וולדרון. ראו: Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford 1995.

7. Michael Waltzer, "Spheres of Affection," in: Joshua Cohen (ed.), *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, Boston 1996

אותו ממושגים משיקים כגון אוניברסליזם, גלובליזציה, טראנס-לאומיות, וגלוקאליזציה.⁸ עבורו, קוסמופוליטיות מבטאת אידיאל – אך גם תופעות המתרחשות במציאות – של אוניברסליזם המשמר בתוכו מימד פרטיקולריסטי, של גלובליות המכילה בתוכה לאומיות ושל טראנס-לאומיות שאינה מדירה מתוכה סוגים של אתניות וריבוי-תרבויות. שתי תרומותיו האדירות של בק לדיון על ההגות הקוסמופוליטית הן: אחת, בהסתתו הסוציולוגית של הדיון. השאלה שראוי לדעתו לשאול היא: "מהי קוסמופוליטיות?" ולא "מה ראוי שהיא תהיה?"; והשנייה, בכך שהוא מציב את הקוסמופוליטיות כעמדה המהווה סינתזה של האופוזיציות הקיימות בין לאומיות ובינלאומיות, בין אוניברסליזם ופרטיקולריזם, בין גלובליזציה ולוקליות ובין זהות ושוני. בק מגדיר את הפרספקטיבה הקוסמופוליטית כמאפשרת לוגיקה חליפית, שבמסגרתה ניתן לדמיין דרכי חיים אלטרנטיביות ורציונליות אחרות שמכילות – ולא מדירות – את אחרותו של הזולת.⁹ יתרה מזו, הוא טוען שפרספקטיבה כזו קיימת כבר עתה, ועלינו לתת לה את המקום הראוי גם בתיאוריה הפוליטית ובמדעי החברה שלנו.

עם פרסומו של "המניפסטו הקוסמופוליטי" שלו בשנת 1998, החל מפנה בק את מרצו האינטלקטואלי לדיון בקוסמופוליטיות, והוא הפך להיות אחד המגנים הבולטים שלה באירופה ובעולם כולו. עבורו, קוסמופוליטיות אינה (רק) תיאוריה מוסרית-פוליטית, אוטופיה/דיסטופיה פילוסופית, פרוגרמה מדע-מדינתית, אורח חיים

8. ראו, למשל: Ulrich Beck and Nathan Sznaider, "Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda," *The British Journal of Sociology*, 57 (2006): 1-23.

9. Ulrich Beck, "The Cosmopolitan Society and Its Enemies," *Theory, Culture and Society*, (2002): 17-44

או מצב תודעת-מנטאלי. קוסמופוליטיות, הוא טוען, היא הממשות של זמננו. אדרבה, התיאורטיקנים שטוענים שקוסמופוליטיות היא אידיאה – נעלה או נתעבת – שאין לה קיום במציאות הם הלוקים בתיאורטיות או באידיאולוגיות-יתר, מכיוון שהם מתבוננים במציאות דרך משקפיים תיאורטיים ואידיאולוגיים שזמנם חלף. תיאורטיקנים אלה הם קורבנות של מדעי החברה השבויים בנקודת המבט הלאומית. בק שם לעצמו למטרה לחולל רפורמה עמוקה ורדיקלית של מדעי החברה ולהתאימם לעידן הקוסמופוליטי. קוסמופוליטיות, טוען בק, היא נקודת מבט, ממשות פוליטית ותיאוריה נורמטיבית גם יחד. היא יכולה לשמש כתיאוריה הביקורתית בה"א הידיעה של זמננו, מאחר והיא מערערת על האמיתות העמוקות ביותר בהן אנו אוחזים ביחס לחברה ולפוליטיקה: הלא הן האמיתות הלאומיות.

לאומיות: אידיאולוגיה ומתודולוגיה

הביקורת הנוקבת יותר בעבודתו העכשווית של בק מוטחת בלאומיות. אין בדברים אלה כוונה שבק אינו רואה יתרונות בשייכות לקהילת לאום, או שהוא אינו מעריך את התפקיד ההיסטורי של מדינת הלאום ביצירת סולידריות ואוניברסליזם בין חברי אותה קהילה. כמו מארקס, שראה בקפיטליזם התקדמות לעומת הפיאודליזם (גם אם בהיבטים מסוימים הוא מהווה כמובן נסיגה),¹⁰ בק סבור אף הוא שהלאומיות קידמה מטרות חשובות וראויות וכפי הנראה היא היוותה התקדמות לעומת התקופה הטרומ-לאומית. אלא שבימינו הלאומיות הפכה לגורם מעכב ורגרסיבי והיא שמאפשרת את התמשכות ואף את

10. ראו: קארל מארקס, "לשאלת היהודים", בתוך: כתבי שחרות, שלמה אבינרי (עורך), מרחביה

1965, 33, 5.

החרפת חוסר הצדק והשוויון בעולם; היא מייצרת עיוותים חריפים בתפיסת המציאות, שבהמשך מנציחים את האידיאולוגיה הלאומית. כתיאוריה נורמטיבית היא מייצרת הצדקות להפליה בין תושבי מדינות מסוימות לתושבי מדינות אחרות: היא מצדיקה את הפערים החברתיים בין המדינות העניות למדינות העשירות והיא שתרמה להפיכתו של העולם "למקום בלתי שוויוני באופן מסוכן". אדרבה, דווקא הלאומיות הפרוגרסיבית, זו שדואגת לצמצום של פערים חברתיים בתוך המדינה היא שתורמת לאי השוויון הגלובלי מאחר והיא בהכרח מתעלמת מהפערים הגלובליים. התעלמות זו, אומר בק, היא שמצדיקה בשתיקה את אי-הצדק העולמי.

אולם הלאומיות רעילה במיוחד דווקא מכיוון שאיננה רק תורה פוליטית או תיאוריה מוסרית שמצדיקה באופן ישיר (או עקיף) את האפליות וההעדפות של מדינת הלאום. הסכנה האמיתית הטמונה בה נובעת דווקא מכך שהיא מתודולוגיה מדעית, וכמתודולוגיה היא חלק מההגמוניה המושגית שהיא מבססת בעולם. המתודולוגיה הלאומית, טוען בק, מקבלת את ההנחות הבאות כמובנות מאליהן: האחת, "חברות" (societies) הן תמיד חברות-לאום (nation-state societies); השנייה, מדינות הלאום וממשלותיהן הן מוקד הניתוח העיקרי של חברות אלה; שלוש, האנושות נחלקת באופן טבעי למספר מוגבל של אומות (nations), המארגנות את עצמן באופן פנימי כמדינות-לאום, ובאופן חיצוני כבעלות גבולות, כדי להבחין עצמן ממדינות-לאום אחרות; ארבע, הגבולות בין מדינות הלאום והתחרות הפנימית ביניהן מייצגות את הקטגוריה היסודית ביותר של הארגון הפוליטי של העולם. לפיכך, הביקורת החריפה ביותר של בק אינה מופנית דווקא כלפי התיאורטיקנים והאידיאולוגים המוצהרים של מדינת הלאום ושל הלאומיות; יותר משהוא טוען כנגדם, הוא מאשים

דווקא את המדענים ואת מדעי החברה הפוזיטיביים. לטענתו הם שקועים עד צווארם בקטגוריות הלאומיות, שמעלימות מעינינו את המציאות הקוסמופוליטית ואת העובדות שיכולות היו לחשוף את תוצאותיו הבלתי צודקות והשרירותיות של הסדר העולמי הנשלט על ידי הלאומיות. הלאומיות היא, אפוא, אידיאולוגיה במובן העמוק ביותר של המילה: היא קובעת גם את המסגרות התיאורטיות-המדעיות האובייקטיביות (לכאורה), והיא מהווה פריזמה הגמונית המתעתעת גם במדעני החברה ועל ידי כך גורמת לעיוותים בתפיסת המציאות הכללית. הנתונים, הסטטיסטיקות, הקטגוריות, החתכים והמושגים של מדעי החברה – כל אלה שאובים מהמילון הלאומי, מהטרדות הלאומיות ומנקודת המבט הלאומית.

ואמנם, ניתן לקרוא ביקורת זו של בק כניסיון לנתק בין שתי תופעות שהיו קשורות מבחינת עיתוי הופעתן על בימת ההיסטוריה, אך אינן קשורות באופן לוגי או אנליטי: התפתחות מדעי החברה והאדם והופעת מדינת הלאום. כפי שהראו חוקרים רבים, התפתחותם של מדעי החברה ושל הדיסציפלינות הקשורות בהם התרחשה בד בבד עם הופעתן וצמיחתן של מדינות הלאום באירופה. ולמרות שלמדעים אלה לא הייתה כל מחויבות א-פריורית ללאומיות או למדינה, הם גויסו לשירותן של אלה. פוקו¹¹ וחוקרים שבאו בעקבותיו הראו כיצד דיסציפלינות שונות ממדעי החברה – פסיכולוגיה, קרימינולוגיה, גיאוגרפיה, סטטיסטיקה, סוציולוגיה וכדומה – יצרו לא רק תצורה חדשה של ידע/כוח אלא גם

11. פוקו עסק בנושאים אלה בשלל כתביו. ראו, בין היתר: מישל פוקו, *תולדות המיניות: הרצון לדעת*, תל-אביב 1996, 108-91; Michel Foucault, *Society Must Be Defended*, New York 2003.

Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York and Toronto 1995

פעלו, ביחד עם מוסדות המדינה, כדי לנהל את האוכלוסיות הגדלות שלהן ואת הטריטוריות בהן שלטו.¹² שותפות זו בין מדעי החברה ומדינות הלאום הלכה והתעצמה עם עלייתה של מדינת הרווחה (או המדינה המנהלית) שכן הדיסציפלינות הפכו להיות אבן הפינה של המינהל הציבורי, המסתמך בכל פעולותיו על המדעים השונים.

קריאתו של בק ל"מדע חברה קוסמופוליטי" היא בראש ובראשונה ניסיון לנתק ברית לא-קדושה זו בין המדעים והלאומיות, ולבקר את התהליך שבאמצעותו הפכו המתודה המדעית-הלאומית והאידיאולוגיה הלאומית למקשה אחת, ולמצדיקות זו את זו: שכן הדיסציפלינות מצדיקות את החשיבות של מדינת הלאום בצמצום פערים חברתיים, בהגנה על אזרחיה, בשמירה על זכויותיהם, בדאגה לבריאותם ולרווחתם ובטיפוחם על ידי איסוף ועיבוד נתונים לגבי הטריטוריה הלאומית ולגבי גוף אזרחי הלאום. ואילו הדיסציפלינות עצמן מוצדקות ומנומקות על ידי האידיאולוגיה הלאומית שגורסת כי יש להעדיף את האזרחים על פני מי שאינם אזרחים. הצדקה עצמית זו מאפשרת, כאמור, את העדפת אזרחי הלאום על פני כל שאר האנושות, ואת אי השוויון הגלובלי; אך חמור מכך, היא תומכת במה שבק מכנה "ההונאה העצמית הלאומית" של האליטות, אשר מדמינות לעצמן שהן חיות בעולם בו מדינות הלאום עדיין שולטות במרחש בעולם. כפי שנראה בהמשך, בק מבקר במיוחד את האליטות האירופיות שנאחזות באשליית הלאום, במעין עווית נוסטלגית, משותפת לימין ולשמאל. אשליה זו, לטענתו, מתאפשרת על ידי הלפיתה המשולבת של הלאומיות כאידיאה של הרצוי וכמתודה מדעית.

12. ראו, למשל, את ספרו של ג'יימס סקוט: *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, Yale 1998.

האופן בו בק מצביע על המתודולוגיה הלאומית כעל אחד מעמודי התווך של האידיאולוגיה הלאומית הוא אחת מהנקודות החזקות של כתיבתו הקוסמופוליטית. אכן קשה להתעלם מהאופן בו מדעי החברה שלנו שבויים בגבולות הלאום, ועד כמה קשה לדמיין מדע חברה חליפי. הקטגוריות הבסיסיות ביותר שדרכן אנו חושבים על בעיות ועל סוגיות מוסריות וחברתיות – משפחה, מגדר, דת, עוני, העדפות, ערכים – מוגדרות כולן בעקביות על ידי מדעי החברה ועל ידי מדינות הלאום גם יחד. המדינות השונות, באמצעות הקטגוריות המשפטיות והאדמיניסטרטיביות שלהן, מגדירות מושגים ומוסדות חברתיים אלה, ומדעי החברה הלאומיים מאוששים אותם ונותנים להם תהודה. הדבר נובע, בין היתר, מן הכוח הנורמטיבי האדיר, המאשר את הקיים כנכון, שהסדר המשפטי נותן למדינות הלאום. אפילו שאלה כגון "מיהו יהודי?" אינה יכולה להישאל מבלי שנתייחס לתשובות השונות שמדינות לאום שונות נותנות לה. ישראל עונה לשאלה זו באופן שונה ממדינותיה, וארצות-הברית משיבה לה תשובה משלה. גם תשובות מתחרות של זרמי יהדות שונים תלויות במדינת הלאום בה הזרמים ממוקמים, ועל כן ניסיון להשיב לשאלה זו תשובה שאינה לאומית נדון לכישלון מראש.

גם אם נחשוב, לדוגמה, על מחקרים אודות "משפחה", "נשים", "טרנסקסואלים" וכיו"ב נראה כי הם אינם יכולים להיחלץ מנקודת המבט הלאומית בקלות, שכן במסגרת הסדר הלאומי הנוהג ניתנה למדינות הלאום השונות סמכות להגדיר מושגים אלה; והחברות השונות המצויות במדינות הלאום (לפי הלאומיות המתודולוגית) רואות את עצמן במידה לא מועטה לפי הגדרות לאומיות אלה, ובאמצעותן. בק עוזר לנו להבין כי כמדעני חברה, אפילו אם אנו מתנגדים באופן אידיאולוגי ללאומיות, אנו שבויים במתודולוגיה הלאומית משום שאיננו יכולים שלא לפעול באמצעות הקטגוריות הלאומיות. אחרת, נמעל בניסיוננו

להבין את המציאות ואף לשנות אותה. וככל שאנו מבקשים להתגבר על גבולות הלאום ועל האידיאולוגיה הלאומית, אנו מחזקים אותה כאשר אנו משתמשים בקטגוריות, ערכים וממצאים שכולם יונקים מהלאומיות המתודולוגית, שמזוהה תמיד בין חברה לחברת-לאום למדינת-לאום. התעקשותו של בק על הרפורמה המדעית – לא הפוליטית או האידיאולוגית – שיש לבצע במדעי החברה, ועל כך שיש להתאימם לעידן הקוסמופוליטי, היא חלק מחובו העמוק והמתמשך לפרויקט של הנאורות (וליוורגן הברמאס), ולעמידתו על כך שחייבת להיות אפשרות לבסס מדעים ורציונליות שאינם מידרדרים לאידיאולוגיה לאומית (או אחרת) מחד גיסא, או לתוהו ובוהו של הפוסט מודרניזם המיואש והמייאש (בעיניו), מאידך גיסא. גם בנושא זה, כמו בעניינים רבים אחרים, מציב עצמו בק בעמדת ביניים על רצף שהוא משרטט בין שני קצוות: מודרניזם עבש ולאומני ("המודרניות הראשונה" עליה אבד הכלח) מן הצד האחד, ופוסט מודרניזם ציני וניהיליסטי מן הצד השני. "המודרניות השנייה", שבק רואה עצמו כדוברתה וכאינטלקטואל שלה, היא ביקורתית-מדעית, ועל כן אינה חוטאת באידיאולוגיה מעוורת. ובדומה למדע המרקסיסטי, שבעיני עצמו אינו אידיאולוגי ועל כן רואה את המציאות נכוחה, גם הסוציולוגיה הביקורתית של בק אמורה להתגבר על העיוורון האידיאולוגי של הלאומיות ולראות את המציאות כפי שהיא, כלומר קוסמופוליטית.

מהם הממשות הקוסמופוליטית ומדע החברה הקוסמופוליטי?

אולם מהי אותה ממשות או מציאות קוסמופוליטית שבק מתאר? תהיה זו טעות ללכת שבי אחר המונח "מציאות קוסמופוליטית" או "קוסמופוליטיות ריאליסטית" ולחשוב שקוסמופוליטיות היא בגדר

עובדה בלבד. בדומה ללאומיות, גם הקוסמופוליטיות היא בעת ובעונה אחת מתודולוגיה, תיאוריה נורמטיבית, ומציאות. מדע חברה קוסמופוליטי אמור לזהות – כעניין תיאורי – את המציאות ככזו שהיא כבר קוסמופוליטית, אלא שבשל האידיאולוגיה הלאומית נסתר טיבה מעינינו. אולם יותר מכך, מדע חברה קוסמופוליטי אמור לא רק לתאר את המצב הקוסמופוליטי בו אנו מצויים, אלא גם להצדיק אותו ולספק לו את התמיכה המדעית שתסביר מדוע הוא רצוי. הרדיקליות של מדע קוסמופוליטי כזה נובעת, כאמור, מכך שהלאומיות היא, לדעת בק, האידיאולוגיה שמכוננת את האמיתות העמוקות של קיומנו וערעור עליהן יכול לשנות את העולם, לא פחות.

כאמור, לדידו של בק השאלה העיקרית שיש לשאול בראש ובראשונה אינה השאלה הנורמטיבית, שהיא השאלה מה ראוי שיהיו ערכיה של חברה קוסמופוליטית או משטר קוסמופוליטי, והאם ראוי שחברה או משטר כזה יתקיימו בכלל. כסוציולוג, הוא מוטרד דווקא מן השאלה הבאה: "האם ישנה חלופה סוציולוגית למיסטיפיקציה הלאומית של החברות ושל הסדר הלאומי?" ואכן, לאורך הספר כולו מציב בק את העימות בין ממשות לאידיאולוגיה, בין מציאות למיסטיפיקציה, בין ריאליזם לאידיאליזם. וככל שהלאומיות היא מיסטיפיקציה, אשליה והונאה עצמית, הרי שהריאליה היא הקוסמופוליטיות. ריאליה זו כוללת כמה עובדות שעליהן אין לחלוק, סבור בק: האסונות כיום הם קוסמופוליטיים, הסביבה היא קוסמופוליטית, הסיכונים והטרור הם קוסמופוליטיים, המשפט הולך ונעשה קוסמופוליטי, הערים הן קוסמופוליטיות, אירופה היא קוסמופוליטית והחברות האנושיות הן קוסמופוליטיות (בשל ההגירה החיצונית והפנימית).

כלומר, את טענותיו על המציאות הקוסמופוליטית מבסס בק באמצעות תיאור וניתוח של סוגיות העומדות כיום בליבן של

תיאוריות רבות העוסקות בגלובליזציה. בק מנסה לא רק ללמוד מהן על "גלובליזציה", קרי דעיכת גבולות הלאום והופעת ערב-רב של תופעות המצביעות על מעברים של סחורות, הון, אנשים ודימויים מעבר לגבולות לאום, אלא להצביע באמצעותן על הופעתה של קוסמופוליטיות חדשה: פרספקטיבה ביקורתית שבמסגרתה התלות באחר, ההכרה באחר, קיומה של רציונליות אחרת, והכללתם של העקרונות שקדמו לקוסמופוליטיות הם אבני היסוד של הקיום האנושי. בק מבצע מניפולציה יצירתית להגדרתו הקלאסית של קאנט לקוסמופוליטי כ"אזרח העולם" ואומר כי הקוסמופוליטי הוא למעשה אזרח של שני עולמות: של היקום או העולם (cosmos) ושל העיר (polis), ועל כן הקוסמופוליטיות אינה אוניברסליזם טהור, אלא כזה הכולל בתוכו פרטיקולריזם ולאומיות. היא מניחה את הצורך להתמודד באופן בלתי-פוסק עם חוויות תרבותיות סותרות המצויות במרכזן של פעולות כלכליות, חברתיות, מדעיות ופוליטיות. התמודדות זו עם אחרות – פנימית וחיצונית – הופכת להיות מרכזו וייחודה של הקוסמופוליטיות: אחרותו של הטבע, אחרותן של ציוויליזציות ושל מהויות מודרניות אחרות, אחרותו של העתיד ואחרותו של האובייקט.¹³ ואכן, אחד מהדברים שבק מדגיש שוב ושוב היא העובדה שהקוסמופוליטיות שגילה אינה מציאות או תיאוריה שמדירה את מה שקדם לה. להפך, משום שהיא מתבססת על עקרון ה"הן-והן" (או "גם-וגם"); המציאות שהוא מתאר כוללת בתוכה לאומיות, אתניות, רב-תרבותיות, אוניברסליזם ורלטיביזם בעת ובעונה אחת. אף אחת

Ulrich Beck, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology in the Second Age of Modernity", in: Steven Vertovec and Robin Cohen (eds.), *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*, Oxford 2002, 61-85

מהתיאוריות או מהממשויות הללו – אף שהן סותרות זו את זו ולכאורה גם את הקוסמופוליטיות – אינן נעלמות או מתבטלות במסגרת הקוסמופוליטיות; הן נבלעות לתוכה, עוברות סינתזה והופכות את הקוסמופוליטיות לתיאוריה ביקורתית לא-אידיאולוגית, שכן היא אינה מחויבת לאף אחת מנקודות המבט המעוורות וגם לא לנקודת מבט חדשה המנוגדת להן.

כך, למשל, אירופה הופכת עבור בק לא לסתם דוגמה לבינאום (internationalization), או להקמה של מסגרת אזורית (regionalism), פדרציה או קונפדרציה, כפי שמתארים אותה חוקרים שונים. אירופה, אומר בק, ממחישה בדיוק את העידן הקוסמופוליטי של המודרניות השנייה לרבות ההכחשה שלו על ידי האידיאולוגיה ונקודת המבט הלאומית. בק אינו סתם תומך נלהב של פרויקט אירופה. עבורו, מהווה אירופה דוגמה הן לסכנות העצומות של הלאומיות ושל הבינלאומיות – שהיא בת-לוויתה של הלאומיות – והן להבטחה האדירה של הקוסמופוליטיות. אירופה גם מדגימה את האשליה של הלאומיות ואת הסירוב להכיר במציאות: למרות שאין כמעט תחום בו האיחוד האירופי אינו מחליט החלטות מכריעות, גם לאומנים וגם אנשי מרכז ושמאל מכחישים את המציאות הקוסמופוליטית ודבקים באשליה שמדינותיהם עצמאיות. אירופה קוסמופוליטית מכיוון שהיא לא מבטלת את הלאומיות אך גם לא מתרפסת בפניה. היא מכילה את הלאומיות ומכירה במגוון, בשוני ובאחרות תוך התעקשות על מכנה משותף, על האפשרות לנאורות, לשפה משותפת ולעתידי משותף.

יש משהו משכנע במיוחד בטענתו של בק בדבר הממשות הקוסמופוליטית. הטרור הגלובלי, משבר האקלים הגלובלי, המשבר הכלכלי הגלובלי – כל אלה מזמנים את התגובה הכפולה עליה מדבר בק: ההבנה כי מדינות הלאום אינן הולמות עוד את האתגרים של

זמננו (וכי לפיכך קיים צורך דחוף בגיבוש פרספקטיבה על-לאומית); אך עדיין, גם את חוסר היכולת להתגבר עליהם. לא זו בלבד, אלא שמאורעות אלה חושפים לנו בתוכנו את העובדה שאנו כבר משוקעים במצב הקוסמופוליטי, וחשים בעת ובעונה אחת כאזרחי העולם ואזרחי הלאום, חלק מקולקטיב אנושי וחלק מקולקטיב לאומי. הזדהות כפולה זו – ולא הזדהות יחידה עם קולקטיב גלובלי – היא שעומדת בבסיס הפרספקטיבה הקוסמופוליטית של בק, ואני סבור שרובנו יכולים לחוש הסכמה אינטואיטיבית עם הדחף המניע את התיאוריה שלו. גם החוויה והמציאות של ערים גלובליות, כפי שהן מכונות בספרות, ממחישה היטב את טענותיו של בק בדבר הממשות הקוסמופוליטית. ערים אלה, המשמשות כנקודות צומת לפעילות גלובלית של תנועת הון, אנשים, סחורות ודימויים, מתוארות לעתים קרובות מדי כאתרים של "גלובליזציה", כלומר, כמקומות שמתנתקים מהכלכלה ומהחברה הלאומיות והופכים להיות חלק מ"העולם". אלא שעיון קפדני יותר מגלה כי אף שערים אלה אכן יוצרות קשרים ישירים עם גורמים עולמיים (כגון האו"ם, הבנק העולמי ועוד), הן נותרות באופן עמוק ובסיסי חלק ממדינות הלאום שלהן. מערכות המס, ההגירה, התכנון והמשפט שלהן נותרות בשליטה מדינתית.¹⁴ גם ההזדהות של תושביהן אינה הופכת ל"גלובלית" בלבד אלא מערבת בתוכה אזרחות לאומית, אזרחות גלובלית ואזרחות מקומית.¹⁵ אכן, ההוויה הקוסמופוליטית שמתאר בק קולעת להווי של אנשים ביותר ויותר ערים ברחבי העולם:

14. ראו את מחקרי בתחום: Yishai Blank, "Localism in the New Global Legal Order," *Harvard International Law Review* 47 (2006): 263-280; Yishai Blank, "The City and the World," *Columbia Journal of Transnational Law* 44 (2006): 875-939

15. Yishai Blank, "Spheres of Citizenship," *Theoretical Inquiries in Law* 8 (2007): 412-452

לא רק ערים בעולם המערבי כי אם גם בעולם המתפתח, באפריקה, בדרום אמריקה, באסיה ובמדינות ערב.¹⁶ והקוסמופוליטיות אינה רק נחלת אליטות שבעות ומלומדות, אלא גם נחלתן של שכבות ביניים שמפתחות זיקות טראנס-לאומיות (של הזדהות, תחושת תלות ופחד), ויכולת להכיל את האחר באופן חדש על ידי אמצעי התקשורת והתחבורה, אך גם בעקבות תחושות סיכון גלובליות משותפות. אולם, בעיה שבק לא נותן עליה את הדעת בצורה מספקת היא שהתהליך "המציאותי" הזה, אותה "קוסמופוליטיות ריאלי", אינה הכרחית, טבעית או בלתי נמנעת. בק מתאר תהליכי קוסמופוליטיזציה אלה כאילו הם מתרחשים מעצמם ללא התערבות של גורמי אנוש. זוהי עמדה תמוהה למדי, בייחוד עבור סוציולוג, שכן ברור שהתהליכים שבמסגרתם גבולות נפרצים, מדינות מכפיפות עצמן למסגרות על-לאומיות, אנשים נעים ממקום למקום וכן הלאה, אינם מתרחשים מאליהם. אנשים יוזמים ומקדמים אותם. ארגונים, ממשלות, תאגידים ופרטים מתווכחים לגביהם, מחשבים את התועלת ואת הנוקשבהם, והאם הם רצויים או לא מבחינה נורמטיבית. במילים פשוטות: ישנם "סוכנים" שפועלים, יוצרים ומתחזקים את התהליכים שבק "חושף" כעובדות, ושלגביהן הוא טוען כי הלאומיות מוחקת או מדחיקה אותן. באותה מידה שאנשים וארגונים מקדמים תהליכים אלה, הם יכולים גם להסיגם לאחור. אמנם לא כל תהליך חברתי או עובדה חברתית – או כאלה

Carole Rakodi, "Globalization Trends and Sub-Saharan African Cities," in: Fu-Chen Lo and Yue-Man Yeung (eds.), *Globalization and the World of Large Cities*, Tokyo, New York and Paris 1998, 314-351;
Sanjoy Chakravorty, "From Colonial City to Globalizing City? The Far-From-Complete Spatial Transformation of Calcutta," in: Peter Marcuse and Ronald Van Kempen (eds.), *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford 2000, 56-77

שיזומים על ידי אנשים – ניתנים להסגה לאחור באותה קלות, אולם אין ספק שהדטרמיניזם של הקוסמופוליטיות שחלקים רבים מכתבתו של בק נגועים בו – אינו משכנע. בק נותר דסקריפטיבי ומשתומם לנוכח סירובם של אנשים לראות את "המציאות הקוסמופוליטית", ונותן פחות מדי דין וחשבון על כך שמציאות זו אינה מעין אסון טבע שאין לאנשים כל שליטה עליו, אלא היא מוצר חברתי, לפחות בחלקו. אין כוונתי לומר שאין גילויים "אובייקטיביים" המאששים את הקוסמופוליטיות כעובדה שאינה תלויה בני-אדם. הגילויים על ההיבטים הגלובליים של הסביבה הם דוגמה כזו. כאלה הם גם אסונות טבע שונים אותם מתאר בק בדיונים שלו אודות "חברת הסיכון העולמית".

אחת הנקודות המרתקות בתיאוריה הקוסמופוליטית של בק, וגם אולי הקשה ביותר לעיכול או לקבלה, היא הניסיון שלו "להחזיק במקל בשני קצותיו". לטעמו, המציאות היא זו שמאפשרת את מה שנדמה כסתירה לוגית או תיאורטית, ועל כן הבעיה היא בתיאוריה – הן המדעית והן הנורמטיבית שלנו – שמייצרת מצב של "או-או" ומציבה אותנו בפני בחירות מזויפות שאינן מחויבות המציאות. לפיכך, מה שנדרש הוא תיאוריה חדשה ולא תיקון או עיוות של המציאות. אולם מהי אותה תיאוריה חדשה שבתוכה יכולים להסתופף ניגודים כאלה?

סוציולוגיה אמביוולנטית: "גם-וגם"/"לא-ולא"

בבסיס התיאוריה שמאפשרת זאת מצוי העיקרון שבק מכנה ה"הן-והן" או ה"גם-וגם". ראוי אולי לקרוא לעיקרון זה סוציולוגיה אמביוולנטית. לאורך כתביו מדגיש בק את סירובו לקבל אופוזיציות בינאריות המוציאות אחת את השנייה רק משום שבאופן תיאורטי הן לא מסתדרות, בעוד שאנשים, ארגונים ומוסדות הפועלים בעולם חשים שסביבתם מאפשרת להם פעילות סותרת כביכול. ניתן לכבד את האחר כשונה ועם זאת להכיר

בו גם כשווה וכדומה. ההגמוניה הלאומית היא שמייצרת את הקונפליקטים המזויפים, ההונאות העצמיות והאופוזיציות השקריות שמצמצמים את מרחבי הפעולה והמחשבה האנושיים. בק מאשים את הלאומיות, כך נדמה, גם בהופעת הפוסט מודרניזם, המופיע כאלטרנטיבה כוזבת לה. לכן, טוען בק, במקום "או-או", צריך לומר "גם וגם". בק סבור שלוגיקה חדשה זו היא שמאפיינת את המודרניות השנייה ועוד יותר את הקוסמופוליטיות. יתרה מכך: קוסמופוליטיות משמעה בדיוק "גם וגם". כאן ניתן גם להבין במה שונה קוסמופוליטיות מבינלאומיות ומגלובליזציה גם יחד. בעוד שבינלאומיות היא לא-לאומיות, אלא התווך שבין מדינות הלאום, ואילו גלובליזציה היא לא-לאומיות שכן היא התפרקות מדינות הלאום, הרי שהקוסמופוליטיות היא "גם" מדינות לאום "וגם" לא מדינות לאום. קוסמופוליטיות היא השלב הבא, ללא ספק, זה שמגיע לאחר ש"המודרניות הראשונה" קרסה ולאחר שתקופת הביניים הקצרה של הפוסט מודרניות חלפה כלעומת שבאה. אולם אין כל סיבה להניח שכשלב היסטורי הוא מסמן את סוף ההיסטוריה. אכן, ייתכן מאוד שלאחר הקוסמופוליטיות יגיע שלב בו לא יהיה עוד אותו "גם וגם" כיוון שמדינת הלאום תיכחד מהעולם. אולם בינתיים אנו בעידן של הגם-וגם.

קיימת תהייה מרכזית באשר לריבוי ה"גם-וגם" של בק: האם עמדה זו היא אכן ביקורתית כפי שהיא מתיימרת להיות, או שלמעשה היא חוגגת את המציאות? לשם דוגמה, בק מבקר בחריפות את "הריאליזם הטרגנס-אטלנטי" של הברית בין אירופה וארצות-הברית. לדבריו, הן ארצות-הברית והן אירופה לוקות בהונאה עצמית, שכן הן מדמיינות את עצמן כמדינות עצמאיות – בהתאם למיתוס הלאומיות הכוזב – ומכחישות את התלות ההדדית ביניהן. במסגרת ברית טרנס אטלנטית זו, כל צד דואג לעניין אחר וביחד הן מנהלות את האימפריה של הצפון הגלובלי. אולם שני הצדדים מכחישים את התלות ההדדית הזו ומנהלים

לכאורה "ויכוח": האירופים שרויים ב"הונאה עצמית פציפיסטית", ואילו האמריקנים שבוים "בקסמיה של הונאה עצמית צבאית", כביכול ניתן היה לנהל אימפריה באמצעות הסכמה, חוק ופציפיזם בלבד (אירופה) או באמצעות כוח צבאי בלבד (ארצות-הברית). הלאומיות מאפשרת לשתי היחידות הללו לדמיין את עצמן כאילו הן נפרדות ועצמאיות וכאילו אינן זקוקות זו לזו. וחמור מכך: כאילו הן באמת מדינות לאום ולא דוגמה למציאות קוסמופוליטית. אולם, למרות הביקורת והגיבוי של בק לכזב בו מצויות שתי אימפריות אלה, הוא גם מתלהב משיתוף הפעולה ביניהן, וטוען שהכרה בקוסמופוליטיות של "העסקה" ביניהן יכולה לתרום ללגיטימציה של שליטתן. כך, למשל, בק מייעץ לאמריקנים לעשות שימוש נרחב יותר באו"ם ובשפת זכויות האדם ולא רק בכוח צבאי, תוהה האם לא היו יוצאים נשכרים דווקא משימוש בלשון זכויות האדם במלחמת עיראק השנייה, וסובר כי יש לאמריקנים "אינטרס עצמי" בתפקוד האו"ם ובשיתוף פעולה עם אירופה. המלצות אלה נשמעות תמוהות ביותר כשהן מובאות בפיו של מי שאך לפני רגע קט ביקר בחריפות את הברית הטרגס אטלנטית, וטען שהיא מאפשרת לשגות באשליה הלאומית.

בנוסף, למשל, טוען בק כי "תהלוכת הניצחון של אימפריית האיחוד האירופי הקוסמופוליטית מדברת באופן הברור ביותר את שפת הערך המוסף הפוליטי שמניב מיזוג קואופרטיבי של מדינות-לאום שאינן מאבדות עם המיזוג מעוצמתן". כלומר, מרוב התלהבות להצדיק את הקוסמופוליטיות ולשכנע אנשים שכדאי לקבל את המציאות ואת הגורל הקוסמופוליטי באהבה, דומה שבק מאבד את נקודת המבט הביקורתית: אולי אין זה כל כך טוב שאירופה צועדת כמנצחת, אם הדבר בא על חשבון חלקים נרחבים מהאנושות; אולי אין זה ניצחון שיש לחגוג אותו, אם אותן מדינות ששלטו בעולם זמן כה רב ממשיכות לשלוט בו עתה

ביתר קלות לאור שיתוף הפעולה שעשו בינן לבין עצמן, תוך הדרת חלקים נרחבים מהאנושות; ואולי אין זה "קוסמופוליטי" להמשיך ולדבר בקטגוריות הלאומיות של האינטרס "העצמי" של המדינות, שלכאורה אמורות להיטמע בתוך הממשות הקוסמופוליטית החדשה.

אף שלבק יש מענה, איני בטוח שהוא אכן משיב באופן מספק לביקורת זו. בק טוען אמנם שהקוסמופוליטיות שלו – להבדיל מזו של קאנט, ארנדט ויאספרס¹⁷ למשל – אינה מבטלת את הלאום אלא "מוסיפה" עליו: שוב, זהו העיקרון של ה"גם-וגם". לכן, לדידו, ניתן להמשיך להשתמש בטענות מסוג "אינטרס עצמי" של מדינות לאום גם בניתוח ביקורתי-קוסמופוליטי. אולם אם כך הם פני הדברים, מהו קנה המידה שלפיו נוכל להבחין בין מקרים בהם הלאומיות היא חלק לגיטימי של הקוסמופוליטיות, ולכן לתמוך בהופעתה, לבין מקומות בהם היא רגרסיבית ולאומית בלבד. האם הקוסמופוליטיות אינה רק שם אחר לכלים הביקורתיים המצויים בידינו כבר שנים רבות ואשר מבקשים לוודא כי אנו מקבלים את האחר, מכילים את האחר, מנסים למצוא עמדת ביניים בין אוניברסליות ופרטיקולריות וכן הלאה? ומנגד, כאמור, מה כה ביקורתי אם אנו כל הזמן אומרים שאנו רוצים "גם וגם" – אנו ממשיכים לחפוץ בהמשך הקיום של כל האלמנטים שבמציאות, אולי, דחינו: לאומיות, אתניות, וכן הלאה.

כאן ניתן לפנות לצד שבק מדחיק: שהרי כל "גם וגם" הוא בכל זאת, גם "לא-ולא". כלומר, בק לא רק מבקש להכיל את כל המציאות, לקבל אותה, לעכל אותה ולהתעלות מעליה באמצעות סינתזה (מעין-הגליאנית) חדשה. בק ממשיך לדחות את כל המציאות, במקביל לקבלתו אותה. ועל כן הוא בעת ובעונה אחת מעריץ את אירופה אך גם מתעב

Ulrich Beck, "A New Cosmopolitanism is in the Air", www.sightandsight.com. 17

ומבקר אותה בחריפות שאין שנייה לה; הוא סבור שאינדיווידואציה היא תהליך חשוב וחלק בלתי נפרד מהנאורות לה הוא עדיין מחויב באופן עמוק, אך היא גם מסוכנת, כואבת והרסנית; הוא מלא אימה אל מול הסיכונים העולמיים החדשים אך גם מוצא בהם מקור בלתי נדלה לתקווה לקוסמופוליטיות כפויה ולנאורות שלא מרצון; והוא רואה בהון העולמי דבר נתעב שיש ללחום בו, אולם הוא גם רואה בו מקור לטוב ולקדמה. בתוך שלל הקבלות ("הן-והן") והדחיות הללו ("לא-ולא") קשה, פעמים רבות, להבין מה הן אמות המידה שבאמצעותן מבחין בק בין החלקים שהוא מחייב ובין החלקים שהוא שולל. מעבר לעמידה איתנה לצידם של החלשים, המודרים, העניים והנכבשים, לא תמיד ברור מה מוסיפה הסוציולוגיה הביקורתית-קוסמופוליטית ליכולתנו לברור מה טוב ומה רע במציאות.

האמביוולנטיות העמוקה שמציגה הסוציולוגיה של בק היא אולי מקור לתסכול אך גם לעושר עצום: אין עובדה, מוסד חברתי, או מושג שבק שולל לגמרי, או שהוא אינו רואה אותו כרלוונטי לתיאוריה שלו. בק מתאר הכול, כולל הכול בניתוח, ומביט בכול בעין אחת מחייבת ובעין שנייה שוללת. הדבר מייצר תיאוריה שבמקום לפשט – מסבכת, ובמקום לייצג – משחזרת את העולם שהיא מבקשת לתאר (כדומה למפת העולם בסיפור של חורחה לואיס בורחס). זהו מקור המורכבות של בק אך גם קסמו. תיאורטיקן זה, אפשר להגיד, לא בא לפשט את העולם עברונו.

בק בין מארקס לפוקו

מעניין במיוחד לחשוב על תרומתו של הקורפוס הקוסמופוליטי של בק לתיאוריה הפוליטית (ולא רק לסוציולוגיה), ביחס לשני כותבים מרכזיים וחשובים – מארקס ופוקו – איתם הוא מתכתב, פחות או

יותר בגלוי. שני כותבים אלה מהווים ללא ספק לא רק מקור השפעה לכתיבתו אלא גם נקודות ייחוס תיאורטיות קריטיות לפרויקט שלו בכללותו. במסגרת הקדמה קצרה זו לא אוכל לעמוד על הקשרים המורכבים והענפים בין כתיבתו של בק לתיאוריות של שני ענקים אלה. עם זאת, ברצוני להצביע על כמה נקודות מפתח שיש בהן כדי להאיר את עבודתו של בק ולחדד את עמדותיו התיאורטיות ביחס לסוגיות מרכזיות, ובעיקר בנוגע ליחסים בין החברה למדינה ולמהותם של מדעי החברה.

היחסים בין בק למארקס הם העשירים והמורכבים ביותר. כסוציולוג ביקורתי, דמותו של מארקס מרחפת כמעט כל העת מעל כתביו, עיסוקו וענייניו. גם סגנון הכתיבה הקפדני לעתים והפרוע לעתים אחרות מזכיר את כתיבתו של מארקס, שנעה בין הנשגב והאקדמי לעיתונאי ואף לקטנוני.¹⁸ יותר מכך חשוב ומרכזי הוא ניסיונו של בק להציב את עצמו – אל מול מארקס – כסוציולוג הביקורתי של "המודרניות השנייה". מארקס וביקורת האידיאולוגיה שלו כונו נגד הלאומיות וכלפי המדינה ("הוועד הפועל של הבורגנות") כהסוואות אידיאולוגיות לפעולתו של ההון (הלאומי וחוצה-הגבולות, כפי שברור מתוך "המניפסט הקומוניסטי") והתאימו לפיכך לעידן של "המודרניות הראשונה". ואילו בק מעצב מחדש את התיאוריה הביקורתית לעידן של "המודרניות השנייה": זו שלא פועלת עוד לפי ההיגיון של הקונפליקט המעמדי, אלא על-פי הקונפליקט הגלובלי בין תרבויות סיכון שונות. ולא שבק סבור שההון אינו מסוכן או שאינו גלובלי, להפך. בק מדגיש את הסכנות הטמונות בהון הגלובלי, המבסס את עצמו כיום ככוח המהפכני היחיד בעולם, כיחיד שמותר לו לחצות גבולות באין מפריע.

18. תודה לז'וזה ברונר שהאיר את עיני בנקודה זו.

ואולם, בק לא מאמין במטריאליזם דיאלקטי או בדטרמיניזם המהפכני המארקסי, אשר מנבא את בואה הבלתי נמנע של המהפכה; הוא גם מטיל ספק במהפכה בכוח הזרוע. במקום זאת מציע בק את השימוש בכוח ההון של הצרכנים ככוח-נגד להון הגלובלי. כצרכנים, הוא אומר, אנו יכולים להשתמש גם בכוח האי-קניה שלנו.¹⁹ חרם צרכנים, למשל, במיוחד כשהוא מאורגן באופן טראנס-לאומי וקוסמופוליטי, יכול להוות התנגדות אדירה להון הגלובלי.

חריגתו של בק מהפרדיגמה המרקסיסטית של מלחמת המעמדות ושל השסע המעמדי אינה מוחקת מבחינתו את המחויבות לצדק חברתי ולשוויון כלכלי. אדרבה, אלה נשארים עדיין מרכזיים בהגותו, והם שמנחים במובן העמוק ביותר את טרדותיו הקוסמופוליטיות. כפי שראינו, הפערים הגלובליים מטרידים אותו אולי יותר מכול, אולם הוא סבור שהם נובעים לא רק מפעולת ההון ומאינטרסים של בעלי הכוח, אלא ממבנים אידיאולוגיים הקשורים בהמשגתם העכשווית של סיכונים ובאופי העולמי החדש שלהם. במובן זה, בק מחויב יותר לניסוח הפרנקפורטי-הברמאסיאני של הבעיות בעולם: הן נובעות מסיבות אידיאולוגיות-תיאורטיות המשולבות במבנים מטריאליים ומשתנים טכנולוגיים. באותו אופן, בק מעדיף ניסוח מתוחכם יותר של המימרה המרקסיסטית הידועה כי "ההוויה קובעת את התודעה", ואומר כי "תודעה ממקסמת אופציות חדשות לפעולה". דומה, שגם מארקס עצמו היה מקבל אמירה זו של בק, מה גם שבק אינו טוען שתודעה זו צצה משום מקום והיא אינה תוצאה של עיון טהור, אלא מהווה בעצמה התאמה לממשות הקיימת. ואכן, כפי שכבר נכתב, בק רואה את החולי העיקרי של עולמנו כחולי תיאורטי-שפתי בו תודעתם

19. התזה הרביעית ב"שבע תזות למאבק בהון הגלובלי".

של בני האדם מתקבעת באופן המצר ומצמצם את יכולתם להשתחרר. הביקורת הפוסט-מודרנית על מצב הדיבור האידיאלי של הברמאס, היא על כן שגויה לדידו: יש להפוך את מצב הדיבור לריאליסטי ולא לתקוף אותו כשלעצמו.

כמו מארקס, גם בק מנסה לייצר מדע חברה לא-אידיאולוגי: מדע שאינו מבוסס על אשליות, הונאה עצמית, שפה מזויפת ותיאוריות שמשרתות את האינטרסים של קבוצות דומיננטיות. אולם בק גם מצהיר על עצמו שהוא מתנגד למה שהוא מכנה "המודל החד-מימדי והליניארי של ההיסטוריה" של מארקס, שבמסגרתו ניכרת התעלמות מתנועות לאומיות ודתיות. לפיכך, אין הוא יכול להישען על עובדות טכנולוגיות ומטריאליות כדי לבדל את המדע שלו ממדעי החברה הלאומיים-אידיאולוגיים. כיצד הוא עושה זאת? בק נותן מעט מדי דין וחשבון גם לסוגיה זו, והקורא נותר עם תחושה של סלקציה שרירותית למדי בין עובדות שהן לטעמו של בק טרום-פוליטיות או לא-פוליטיות ואידיאולוגיות, לבין עובדות שיש לדחות מאחר והן מומשגות או מובנות דרך הפריזמה הלאומית-אידיאולוגית. במובן מסוים בק יכול לטעון שמה שהופך את הפרספקטיבה שלו למדעית היא העובדה שהיא "גם-וגם" ולכן לא ממש דוחה את האידיאולוגיה הלאומית ואת המתודולוגיה הלאומית, אלא מבקשת לשים אותה בהקשר הקוסמופוליטי. אולם ספק אם יש בכך כדי לשכנע שהמדע של בק אכן אינו אידיאולוגי.

אולי במין התייחסות מפותלת נוספת למארקס, שבחיבורו הידוע "לשאלת היהודים" הופך את היהודי למילה נרדפת לרדיפת הון ולקפיטליזם, ההגנה הנחרצת על הקוסמופוליטיות היא, עבור בק, גם כתב הגנה על היהודים ודחיית ההשוואה בינם לבין הון וקפיטליזם. עבור בק, הגנה על קוסמופוליטיות היא חלק מהחוב שהוא חב ליהודים, לאור הזיקה ההיסטורית בין יהודים ובין קוסמופוליטניזם והאופן בו

מילה זו הפכה להיות מילת גנאי וכמעט מילה נרדפת ל"יהודי". בספרו, *The Cosmopolitan Vision*, מציין בק כי כשהנאצים כינו מישהו בשם "יהודי" הם התכוונו לומר שהוא קוסמופוליטי; וכשהסטליניסטים אמרו שמישהו הוא קוסמופוליטי הם התכוונו לומר שהוא יהודי. ואכן, הדמות של חסר מדינה, בן-בלי-לאום, הנוטל לעצמו זהויות לאומיות מתחלפות ועם זאת מרגיש כאזרח העולם, הייתה דמותו של היהודי בעידן הפורמטיבי של הלאומיות האירופית אשר נגדה יוצא בק.²⁰ אם היהודי הוא קוסמופוליטי, אומר כביכול בק, הרי שהיהודי מייצג את התיאוריה הביקורתית החדשה, המתנגדת להון ולשלטון הגלובלי שלו. ככל עבודתו זוכה הפוסט-מודרניזם לקיטונות של ביקורת הזוהה כמעט בעוצמתה לביקורת המוטחת בלאומיות המודרניסטית. בדומה להברמאס ולנאמנים אחרים של אסכולת פרנקפורט ושל הנאורות בגרסתה השמאלית-מרקסיסטית, גם בק רואה בפוסט-מודרניזם ניהיליזם, ייאוש, קבלת המציאות כמות שהיא, ויתור על כל ימרה לערכים אוניברסליים ונסיגה של הרציונליות. בחלק מן המקרים ביקורת זו נראית גורפת, סימטית ומתעלמת מהעושר התיאורטי הרב שמציגים הוגים פוסט-מודרניים. מה גם שבמקומות משמעותיים דומה שבק בעצמו מאמץ תובנות פוסט-מודרניות חשובות: הוא מקבל את הטענה בדבר גמישותם והפכפכותם של מושגים ושל מבנים דיסקורסיביים (למשל, בניתוח המזהיר שלו למושג "אירופה" ושל האופן בו מושג זה נטען במשמעויות ובהיפוכן גם יחד); בדומה שהוא מסכים לכך שהמדינה אינה רק גילום ערכים ליברליים צרופים מחד גיסא, אך היא גם אינה הוועד הפועל של הבורגנות, מאידך גיסא. בנקודה אחרונה זו ניתן לצייר קו שמחבר בין הביקורת של פוקו

Ulrich Beck, *The Cosmopolitan Vision*, Cambridge 2006 .20

על המחשבה הפוליטית המודרנית, אשר "טרם כרתה את ראשו של המלך", לבין כתיבתו של בק. פוקו טוען כי למרות שהמדינה הליברלית המודרנית נפטרה מהמלך, התיאוריה הפוליטית וגם מדעי החברה עדיין שבויים בתפישה שהמדינה היא אחת והכוח מרוכז ביד בודדה: זו של המדינה, או הבורגנות או ההון או הצפון הגלובלי וכיו"ב. פוקו קורא לנו להיפרד מתפישה זו ולעבור לתפישת הכוח כשדה המופעל על שחקנים רבים ומבוזרים (לעומת תפישת הכוח כמשאב המצוי בידיים מרכזיות). אולם בעוד שפוקו מתרכז בדיסציפלינות ובאופן שבו במקום הכוח המדינתי מופיע כוח חדש שפועל באופן רב-כיווני ועל שחקנים רבים (לרבות על המדינה), בק מתאר את שדות הכוח החדשים שאינם בשליטת המדינה אך גם אינם בשליטת גורם מרכזי אחר שהחליף אותה. חרף זאת, ישנם שחקנים רבים – גורמים מדינתיים אך גם חברה אזרחית, תאגידים, ופרטים – עליהם פועלות מתודות מדע-חברתיות ואידיאולוגיות. וגם בק מזהה, כמו פוקו, את הירידה בכוחה של מדינת הלאום כמרכזת העוצמה והכוח, ואת העובדה שאין "ממשלת עולם" אשר מחליפה אותה. תצורת הכוח החדשה הזו היא אותה "ממשליות חדשה", תיאוריה שלפיה סוגיות מנוהלות באופן גלובלי על ידי שלל שחקנים, ללא קואורדינציה וללא מבנה היררכי מרכזי. הביקורת של בק מכוונת נגד תפיסה זו, ועל כן יש לפתח, הוא אומר, את התיאוריה הקוסמופוליטית שתחשוף באופן ביקורתי גם את התוצאות של מבנה נטול-מבנה וכרות-ראש זה.

על החיבורים שבקובץ

ארבעת הפרקים שתורגמו במיוחד עבור קובץ זה נבחרו על ידי אולריך בק כדי לשקף את המקום בו מצויה מחשבתו העכשווית בתום העשור הראשון לאלף השלישי. הם שזורים ביחד תמות ישנות עם

רעיונות חדשים ומראים את העומק, הרוחב, התעוזה והרלוונטיות של הסוציולוגיה הביקורתית של בק. בחיבורים אלה חוזר בק לתמות העיקריות של הקורפוס הרחב שלו – המודרניות השנייה, חברת הסיכון, וטראנס-לאומית – ומטמיע אותן לתוך מושא העניין העכשווי שלו: קוסמופוליטיות כתיאוריה ביקורתית וכנקודת מבט ייחודית, שאמורה ליצור מהפך במדעי החברה, בחברה ובפוליטיקה העולמית גם יחד.

בפרק הראשון, "קוסמופוליטיות: תיאוריה ביקורתית למאה ה-21", פורש בק את הביקורת שלו על אודות הלאומיות המתודולוגית והנורמטיבית. הוא מראה כיצד פועלות שתי הידיים הללו של הלאומיות במעין תנועת מלקחיים ומגבילות את אפשרויות החשיבה והפעולה האנושית בימינו. הן עושות זאת על ידי ההצדקה ההדדית שהן מספקות זו לזו – המתודה מציבה את הלאומיות כערך וכחלוקה הנכונה של העולם, ואילו הלאומיות הנורמטיבית מחייבת את המתודולוגיה הלאומית – ועל ידי העיוורון השיטתי שנוצר בגינן אצל בני-האדם ביחס לממשות הקוסמופוליטית ולתוצאות הרוח האסון של הלאומיות. בק מציע, כחלופה למדע החברה האידיאולוגי של הלאומיות, את התיאוריה הביקורתית החדשה של הקוסמופוליטיות: זו החושפת באופן שיטתי את חוסר האחריות האמיתית של מדינות העולם לזוועות הרבות המתרחשות בעולם, את השוויון השגוי והמזויף שהיא מניחה, ואת חוסר המעש של מדינות הלאום ביחס לפערים ולא-שוויון העולמיים. חשיפה זו היא-היא הקוסמופוליטיות הביקורתית שכן היא הכרחית לשם גיבושה של אלטרנטיבה למדינת הלאום. היא גם חושפת את שקריותה של נקודת המבט הלאומית ואת חוסר הלימתה למציאות הקוסמופוליטית.

בפרק השני, "אירופה קוסמופוליטית: מציאות ואוטופיה", מפעיל בק

את המסגרת האנליטית-ביקורתית החדשה של הקוסמופוליטיות שלו על "אירופה". אולם אירופה אינה רק מקרה מבחן שבק יכול ליישם עליו את התיאוריה שלו. אירופה אינה אוסף של עובדות סוציולוגיות, משפטיות ופוליטיות שניתן ללמוד מהן על הקשיים המעשיים ביצירת מסגרת קוסמופוליטית (או בינלאומית, כפי שיאמרו הוגים אחרים). אירופה נותרת במהלך הדיון כולו ישות שלא ניתן להגדירה כיוון שבק דוחה כמעט את כל ההגדרות האפשריות שלה. היא לא אזור גיאוגרפי, והיא אינה רקע היסטורי, היא בוודאי אינה מוגדרת באופן אתני, דתי, או כלכלי. היא גם איננה "מסגרת-על" שבתוכה ובתיווכה פועלות מדינות לאום עצמאיות. בק דוחה את כל האופציות הללו כמעט בשאט נפש. אין ספק שאירופה היא האתר בו הופך בק להיות נרגש ונועם במיוחד, כשאת זעמו מעורר כמוכּן הימין ("המטונף", כפי שהוא קורא לו), אולם גם השמאל והמרכז. כל אלה שוגים לא רק בהונאה עצמית ובהכחשות בלתי פוסקות של המציאות הקוסמופוליטית, אלא אף ממשכים להטיף ללאומנות ולהתכנסות פנים-אירופית.

ועם זאת, בק ממשיך להתעקש על כך שאירופה היא קוסמופוליטית בדיוק מפני שהיא לא נפטרה מהלאומיות, האתניות והרב-תרבותיות. מה שהופך את אירופה לקוסמופוליטית הם התנאים המיוחדים שלה, שבמסגרתם לא נשללים ההבדלים הלאומיים, התרבותיים והדתיים, אך הם גם לא מתעלים באמת לכלל זהות סינתטית חדשה. מה שהאיחוד האירופי מצליח לעשות הוא לעגן במוסדות גם את הסובלנות (הלאומית, הדתית, התרבותית והאתנית) וגם את ההבדלים עצמם, כך שהמדינות השונות וההבדלים מקבלים ביטוי במוסדות כפי שהם. בק מעמת בין אירופה ובין ארצות-הברית, וטוען כי בעוד שהראשונה מצליחה להיות קוסמופוליטית באמצעות המבנה המיוחד של האיחוד ואי-הפיכתו לפדרציה, הרי שארצות-הברית אינה קוסמופוליטית על

אף היותה מדינת הגירה רב-תרבותית. הסיבה לכך היא שבארצות-הברית עברו המהגרים דה-טריטוריאליזציה (ממדינות המוצא שלהם) ואחר כך עברו רה-טריטוריאליזציה לתוך ארצות-הברית. ואילו במצב הקוסמופוליטי, כפי שאירופה מצליחה להראות, השוני והדמיון ממשיכים להתקיים במקביל, הסובלנות לשונה תוך שימורו ממוסדת והאחר מתקבל תוך אי-ביטולו ואי-עיכולו.

החיבור השלישי, "לחיות בחברת הסיכון העולמית", ניתן כהרצאה בשנת 2006. בחלק זה יוצר בק חיבור מרתק בין כתביו משנות השמונים של המאה הקודמת על אודות חברת הסיכון – אלה הכתבים שזיכו אותו בפרסום ובשם עולמי – ובין הפאזה הקוסמופוליטית הנוכחית שלו. בק מראה כי הקונסטלציה העכשווית של אסונות ושל סיכונים הופכת אותם לעניין "עולמי" ולא לאומי בלבד. הוא טוען שאופיים של הסיכונים של ימינו חורג מגבולות הלאום ויש להם כמה מאפיינים שהופכים אותם לייחודיים לעומת הסיכונים הקודמים שעמם התמודדו חברות הסיכון: סיכונים גלובליים אלה אינם מוגבלים במקום, אינם ניתנים לחישוב אמיתי ואינם ניתנים לפיצוי. מרבית החברות מגיבות עליהם בשתי דרכים: הן מכחישות אותם, או שהן מגיבות עליהם באדישות. אולם בק טוען שניתן למצוא בסכנות אלה גם הבטחה והזדמנות לביקורת קוסמופוליטית.

זאת, מאחר שאסונות אלה מעוררים בנו את ההזדהות עם הזולת ואת התלות בו (ואת תלותו בנו), ואת ההבנה כי המדינה המודרנית קרסה ואינה מנהלת עוד את העניינים (כי אם כוחות "גלובליים" עולמיים). יותר מכך, אסונות כאלה מעוררים בנו את מה שהוא מכנה "נאורות שלא מרצון": אסונות טבע חושפים את מה שהאידיאולוגיה מסתירה מאיתנו ואת המבנים החברתיים. לדוגמה, אסון קטרינה חשף תוך ימים ספורים, ולעיני כל העולם, את מה שאף סוציולוג, עיתונאי או

פוליטיקאי לא יכול היה לעשות במשך שנים: את העוני, הגזענות, וההפקרה של חיי העניים בארצות-הברית. בנוסף, אסונות וסיכונים עולמיים אלה גם מצביעים על האופציה של ממשל אחר, לא לאומי, כי אם קוסמופוליטי. גם פרק זה מדגים את החיוניות האדירה של הכלים התיאורטיים של בק ואת התעקשותו האופטימית, כמעט באופן חסר תקנה. גם במקומות הקודרים ביותר הוא מוצא הבטחה ותקווה (בהתאם ל"עקרון התקווה" שלו) והזדמנות להתעוררות, להתפכחות ולנאורות חדשה.

בפרק החותם את הספר, "האמת של האחרים – על התמודדות קוסמופוליטית עם אחרות: הבחנות, אי-הבנות ופרדוקסים", מפתח בק בצורה מפורשת ומפורטת יותר את התוכן הפוליטי של תיאוריה פוליטית אפשרית של הקוסמופוליטיות. בק מביא לבשלות את טענותיו הקודמות בדבר החשיבות של ה"גם-וגם" ומציין שיש להבין את הקוסמופוליטיות כתיאוריה – ולא רק כממשות ריאליסטית – בה עוברים מושגים ומוסדות של המודרניות הראשונה סינתזה והכלה בתוך המבנים האנושיים והמחשבתיים החדשים של המודרניות השנייה. הקוסמופוליטיות הביקורתית, אומר בק, מבוססת על עקרון ה"הן-והן" והיא כוללת מספר עקרונות חיוביים: אישור האחר כשונה וכשווה, התגוננות משותפת עולמית מפני רעות והכלת העקרונות הקודמים לה (לאומיות, אתניות, רב-תרבותיות).